

UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABI O'QUVCHILARINING ONA TILI
DARSLIKLARIDA BERILGAN MATNLAR BILAN ISHLASH KO'NIKMASINI
OSHIRISHDA NIMALARGA E'TIBOR BERISH KERAK?

O'rinboyeva Nafisa G'oziboy qizi

Ismoilova Sevara Obidjon qizi

SamDU Kattaqo'rg'on filiali Pedagogika va tillarni o'qitish fakulteti

Filologiya va tillarni o'qitish: o'zbek tili yo'nalishi talabalari

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10306752>

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabda ona tili fani va unda keltirilgan matnlarni o'qitish uslubiyati to'g'risida takliflar, tahlil jarayoniga oid misol va namunalar va o'quvchining kreativ tafakkurini shakllantirish yo'llari hamda tamoyillari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: matn, lug'at, darslik, izoh, metodika, tahlil, talqin, ta'lim.

WHAT SHOULD BE CONSIDERED IN IMPROVING GENERAL SECONDARY
SCHOOL STUDENTS' SKILLS OF WORKING WITH THE TEXTS GIVEN IN
MOTHER LANGUAGE TEXTBOOKS?

Abstract. This article talks about suggestions about the method of teaching mother tongue science and the texts contained in it at school, examples and models of the analysis process, and about the ways and principles of forming the student's creative thinking.

Key words: text, dictionary, textbook, explanation, methodology, analysis, interpretation, education.

ЧТО СЛЕДУЕТ УЧИТЫВАТЬ ПРИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ НАВЫКОВ
РАБОТЫ УЧАЩИХСЯ ОБЩЕЙ СРЕДНЕЙ ШКОЛЬНИКА С ТЕКСТАМИ,
ПРЕДСТАВЛЕННЫМИ В УЧЕБНИКАХ РОЖДНОГО ЯЗЫКА?

Аннотация. В данной статье говорится о предложениях по методике преподавания родного языка и содержащихся в нем текстов в школе, примерах и моделях процесса анализа, а также о способах и принципах формирования творческого мышления школьника.

Ключевые слова: текст, словарь, учебник, объяснение, методика, анализ, интерпретация, обучение.

Hozirgi kunda yurtimizda amalga oshirilayotgan islohotlar, ayniqsa, ta'lim sohasidagi tub burilishlar aynan har tomonlama yetuk, barkamol, mustaqil fikrlaydigan yosh avlodni ta'limi uchunligi hech birimizga sir emas. Buning uchun ta'lim sifatini oshirish maqsadida "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" va "Davlat ta'lim standarti"ning yo'lga qo'yilishi, boshlang'inch va o'rta maxsus sinflarda ta'lim-tarbiya masalalariga kuchli e'tibor qaratish va bu yo'lda o'qituvchi, pedogoglar oldiga bir qancha talablar qo'yilmoqda. Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov aytganlaridek: "Davlat siyosatining ustuvor sohasi bo'lmish barkamol inson tarbiyasiga mas'ul o'qituvchilar zimmasiga bugungi kunda rivojlanayotgan jamiyatimiz uchun yuksak ongli, mustaqil fikrlay oladigan, xulq-atvori bilan o'zgalarga ibrat bo'ladigan bilimli, irodasi baquvvat, o'z kasbini mukammal biladigan XXI asr kadrlarini tayyorlash mas'uliyatini yuklagan".

Zamonaviy dunyoning innovatsiyalariga moslashish, doimiy yangilanuvchi jamiyat hayotiga yosh avlodni tayyorlash va uni zamon talablariga muvofiq takomillashtirish jarayonlarida

faol ishtirok etish qobiliyatini rivojlantirish oliy ta'lim muassasasining kasbiy vazifasi hisoblanadi. Mamlakatimizda inson, uning har tomonlam kamol topishi va farovonligi, manfaatlarini ro'yobga chiqarish sharoitlarini yaratish, ta'lim sifati va samaradorligini yangi bosqichga olib chiqish borasidagi izchil islohotlar natijasida interfaol o'qitish metodlari asosida talabalarning kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish, keng tatbiq etish imkoniyatlari yaratilmoqda.

Kreativlik ta'lim jarayonini takomillashtirishni o'zida mujassamlashtirib, kreativ ta'lim jarayonini qurish, ta'lim texnologiyalaridan ijodiy salohiyatini rivojlantirish, turli uslublar, bilim va ko'nikmalar muvozanatini rivojlantirishni o'z ichiga oladi.

J.Gilford kreativlikni tavsiflaydigan qator individual qobiliyatlarni ko'rsatadi:

- fikrni maqsadga muvofiq yo'llay olish;
- o'ziga xoslik (originallik);
- qiziquvchanlik;
- farazlar yaratish qobiliyati;
- hayol qila olish (fantaziya)

Ayni vaqtda Oliy ta'lim muassasalarida o'tilayotgan Matn va lug'at ustida ishlash fanini o'zlashtirish va o'rgangan bilim va ko'nikmalarimizni maktab darsliklari tahlili jarayonida ushbu tavsifga asoslangan holatda ifodalasak, mavzu qamrovini yanada yorqinroq anglashimiz va tushuntira olishimiz uchun qulaylik yaratishi shubhasizdir. Chunki har bir ta'limning boshlang'ich qismi tafakkur bilan bog'liqdir. Har qanday ma'lumotni o'rganishda, tahlil va talqin qilishda pedagog ham, o'quvchi ham avval uni o'qib, tafakkur qila olishi, so'ng mavzuga doir qator mashq va topshiriqlarni bajarishidan boshlaydi. Aynan, matn va lug'atlar bilan ishlashda ushbu fikrlarimiz ko'proq asoslidir. Topshiriqlarni tuzish yoki javob topish jarayonida mavzudan chetlashmaslik, mavzuga chuqurroq yondashish talab etiladi.

Jumladan, ushbu fikrlar isbotini maktab darsliklarida berilgan matnlarda tahlil qilib ko'rsak, matnni o'qib tushunish, matnga doir savollarga javob topish, lug'atlarni izohlay bilish va mavzu yuzasidan qo'shimcha mashg'ulotlar misolida.

10-sinf ona tili darsligi [31, 32-betlar]

Bizni kemirguvchi illatlar

Bizni kemirguvchi illatlar deganda zaxm-u maraznimi gumon etarsiz? Yoinki sil, silariya va maxavliknimi dersiz? Yo'q, andan ham yamonroq va andan ham jonxarosh, bevoya, xonavayron va g'arib etguvchi bir dard, biz – turkistoniylarni shahri va qishloqi yoyinki yarim madaniy, yarim vahshiy sinflarig'imizg'acha istilo etib, butun tirikligimizg'a sorilgon va bizni inqirozg'a va tahlikag'a va jahannamg'a yumalataturgon to'y, azo ismindagi ikki **qattol** dushmani derman.

Ma'lum bir shaharda yahudiylar ba'zan o'luklarini oqshom eltib ko'marlar. Na uchun? Kunduzi ishdan qolarlar. Biz bo'lsa, o'luk va to'y uchun haftalar, hatto oylar ila ishdan qolurmiz. Holbuki, shore'i a'zam, payg'ambari akram sallollohi alayhi vasallam hazratlari o'lganni tez ko'mub va ko'mgandan so'ng tez tarqalib, ishg'a ketmoqg'a va **o'lukxona** xalqini uch kundan ziyoda ta'ziya tutmasg'a, qaro kiymasg'a, kir, falokat bo'lmasg'a amr etarlar. Ey xalq! Ey musulmonlar! Biz na uchun Xudo va rasulni so'zig'a va o'zimizni naf'imizg'a amal qilmaymiz? Biz devonami? ...Besh-olti ma'raka va xudoyi, 8-10 jum'a oqshomi deb butun mahalla va qishloq xalqig'a palov berarmiz. Ba'zi bir bechora **sag'ir** va **mushtipar** ayollar merosdan va haqlaridan

noqis olurlar. Ba'zi qarzxohlarni haqqi xudoyi va xayrot, noxudoyi va sharrot sababi ila kuyub ketar. Bechora o'lukni zimmasi qarzdan qutulolmay qolur. Xudo uchun aytingiz, bu xayrotmi, bu xudoyimi? Besh-olti kun so'ngra bu xudoyi va xayrotlar uchun varasani haqqi bo'lgan mol va yerlar sotulur. Berilgan dangga adras, azoyi va g'anilarni olgan yirtish va sadaqalari uchun berilur. Endi bechora varisa darbadar, ham otadan, ham vatandan ayrildi-ketdi. Bir o'rtahol, bir bechora faqir o'lar.

Oning **g'ani** yaqini o'lukni egasi bo'lub, varisa molini "obro'y" etarman, deb istof va barbod etar. Natijada bechora **varisa** darbadar. Ey, uying obod, obro'y qilg'uvchi! O'lgan ul, sanga nima? San g'ani, o'z o'lukingga obro' qilg'oning bas emasmi?

bo'lmaydur. Shaharlarda o'rtahol, ya'ni o'turarg'a xona va bog'i bor bir kishi nikoh uchun ikki ming so'm sarf etar va o'g'ul xatnasi uchun hech bo'lmaganda ming so'm. Har bir **benavo** kishi bu mavridlarga 200 so'mdan 1000 so'mgacha sarf etar. Boy va zo'raki boylar esa besh ming, o'n minglab sarf etar. Oxiri nima bo'lur? Nima bo'lur deysiz? Ota- bobosidan qolgan mulk va vatanini o'z ixtiyori ilan zo'raki boyni o'zi o'lgandan so'ngra bir yahudiy yo bir armani ajnabiya sotib, to'y va ta'ziya qarzini berar. O'zi sotmaganda sudg'a sotilur. Mana, yuqoridagi sarlavhada "Bizni kemirg'uvchi illatlar" degan odatlarimiz, shu to'y va ta'ziya ismindagi devonaligimizdan iboratdir.

Bir do'konchi, bir gulkor, bir faqirhol, bir kosib uchun bu to'y va ta'ziyalar o'lumdan qatig'durki, muning uchun bechora har kun o'lur. Har kun o'lgan ila-da qutulmas. O'zidan so'ngra ahli ayolig'a bu yo'qsullik va bu musibatni meros qo'yar.

...Bizg'a lozimki, to'y va ta'ziyalarni kichik qilib va holimizcha harakatda bo'lub, kelar zamonamizni o'ylayluk. Valloh, xor-u zor-u munqariz bo'lmoq ertag'a oftobni chiqishdek muqarrardur.

...Din uchun, masjid va maktab uchun aqcha, **sarvat**, davlat, somon kerakdur. To'y va ta'ziyag'a sarf qilinaturgon oqchalarimizni biz, turoniylar, ilm va din yo'lig'a sarf etsak, anqarib ovropoyilardak taraqqiy etarmiz va o'zimiz-da, dinimiz-da obro'y va rivoj topar. Yo'q, hozirgi holimizg'a davom etsak, din va dunyog'a zillat va miskinatdan boshqa nasibamiz bo'lmaydur.

M.Behbudiy

1-topshiriq. Matnda ajratilib ko'rsatilgan so'zlarning izohini lug'at vositasida aniqlab yozing.

Qattol -[a. – qotil, o'ldiruvchi] 1. Odam o'ldiruvchi, xunxo'r,qotil. 2. Ko'chma Ashaddiy, yovuz. 3. Ko'chma Juda ham keskin, qattiq.

O'lukxona - (fransuz) - murda saqlanadigan, yorib tekshiriladigan va ko'mish uchun beriladigan maxsus bino.

Sag'ir - [a. - uncha katta bo'lmagan, kichik; mayda; yosh bola] Hali voyaga yetmagan yetim bola.

Mushtipar - Qo'lidan biror ish kelmaydigan, ojiz, bechora (ayollar haqida).

G'ani - [a. – boy] – ask.kt.Boy, badavlat, davlandmand.

Benavo-(f)-1)ovoqsiz , unsiz; xomush, sokin;2)bechora, faqir

Varvat-yun. Barbaros- Shimoliy Afrikadagi qabilalardan birining biri 1 tar.Qadimgi yunonlardagi va rimliklar nazarida har qanday chet ellik kishi, boshqa el odami

2-topshiriq. Matndagi yordamchi so'zlaralarni toping.

Bog'lovchilar: Yoinki, va, ham... , ham, ya'ni, yo

Ko'makchilar: So'ng, uchun, bilan, tufayli

Yuklamalar: U, ham,- da,- mi

3-topshiriq. Matn mazmuning mos shoir va yozuvchilar ijodiy namunalaridan (maqol, matal, hikmatli so'z, ibora) keltiring.

O'lim borning molini sochar,

Yo'qning sirini ochar.

To'y siltovi bila to'n bitar.

Bor bo'lsang, oshma,

Yo'q bo'lsang, shoshma.

Dunyo saodatini oxirat uchun, oxirat saodatini bu dunyo uchun tark etish notog'ridir. Bizga ikki dunyo saodati darkor. Ikki dunyo saodatini esa sa'y-harakat bilangina topish mumkin...

A.Fitrat "Rahbari najot"

4-topshiriq. Matnning bosh g'oyasi haqida fikrlaringizni ifodalang.

Bugungi globallashuv davrida kurrai zaminda hamma narsa darajama-daraja o'zgarib boryapdi. Insoniyat dunyoqarashida ulkan evrilishlar ro'y beryapdi. Turli urf-odatlar asta-sekinlik bilan unutilyapdi. Biroq xalqimiz ongida to'y haqidagi dunyoqarash hamon o'sha-o'sha. Mahmudxo'ja Behbudiyning "Bizni kemirguvchi illatlar" maqolasida ko'tarilgan muammolar bugun ham ochiq yara bo'lib turibdi. Behbudiy maqola ibtidosida o'quvchilarga qarata bizni kemirguvchi illatlar sil yoki maxov kasalmikin, deb o'ylarsiz, deydi. Yo'q, bu illat ana shu kasallikdan ham yomonroq dardki, turkistoniylarni inqirozga uchratadigan to'y va aza ismidagi ikki qattol dushmandir. Maqola yozilganiga yuz yildan oshgan bo'lsa-da, unda ilgari surilgan g'oya hamon eskirmagan. To'y va marakalardagi ortiqch sarf-xarajatlar... XX asr boshlarida aytilgan bu fikrlar bugungi kunimizga ham birday taaluqli, desak, yangilishmagan bo'lamiz.

5-topshiriq. "Bizni kemirguvchi illatlar" matniga mos sarlavha toping.

"Insonni inqirozga tutguvchi qattol dushman"

"Asrni qaritgan o'ylar"

"Dabdaba xonavayronliqqa sabab bo'lur"

6-topshiriq. Sizningcha "Hasad" ham bizni kemiruvchi illatlar hisoblanadimi?

Barchamizga ma'lumki odam bolasi uchun zohiriy kasalliklar bo'lgani kabi botiniy kasalliklar ham mavjuddir. Shunday qalb kasalliklaridan biri hasaddir.

"Hasad" so'zi lug'atda "Archish" va "shilish" degan ma'nolarni anglatadi. Chunki hasad inson qalbini archadi, shiladi. Mutabakkir kishilar o'zlaridan past odamlarga ne'mat yetganida chiday olmay hasad qilishga o'tadilar.

Ulamolar: "Hasad-birovga yetgan ne'matga rashk bilan qarash va u kishidan o'sha ne'mat ketib, o'zida bo'lishini qattiq xohlashdir" deganlar.

7-topshiriq. Matn mazmuniga mos rasmlardan mulohaza qiling.

8- topshiriq. Matnga oid test topshiriqlarini bajaring.

1. To'y va a'zalar hashamli bo'lishi kerak deb bilasizmi?
A) ha
B) yo'q
2. Behasham to'y qilarmidingiz?
A) ha
B) yo'q
3. Ushbu matndan o'rinli xulosa ola oldim deb hisoblaysizmi?
A) ha
B) yo'q

Xulosa qilib shuni aytish joizki, mamalakatimizda o'zbek tilini o'qitish sifatini oshirish, o'quv dasturlari va darsliklarini takomillashtirish bo'yicha qator ishlar olib borilmoqda. Jumladan, ushbu ko'rinishdagi matnlarni tahlil va talqin jarayoni ham takomillashgan dasturlar asosida fan darsliklaridan o'rin olgani bejizga emas. O'quvchilarning ma'naviyatini va ilm-u salohiyatini oshirishda o'qituvchi ikki taraflama yondashishi kerak. Birinchidan, badiiy jihatdan tafakkurni shakllantirish bo'lsa, ikkinchidan, ilmiy, ya'ni morfologik, fonetik, sintaktik jihatdan matnni tahlil qila olish. Shubhasiz, shundagina har bir pedagog o'quvchilarga ta'lim-tarbiya berishda ko'zlagan maqsadiga erishishi mumkin.

REFERENCES

1. A.G'afurov "Ona tilini o'qitish prinsiplari va metodlari" T.O'qituvchi. 1992
2. B.Mengliyev, O'.Xolyorov "O'zbek tilida universal qo'llanma". T- 2013
3. Sh.Rahmatullayev, A.Xojiyev" O'zbek tilining imlo lug'ati" 1995-yil
4. I.A.Karimov "Barkamol avlod O'zbekiston taraqqiyotining poydevori" Toshkent, Sharq nashriyoti-manba konserni 1997

5. Hasanov, A. (2021). SEMANTIC-ASYMMETRIC INTERPRETATION OF THE "FOOD" FRAME (Using synonymy as an example).
6. Hasanov, A. (2022). NAZAR ESHONQUL HIKOYALARIDA MUBOLAG'A VA KICHRAYTIRISH.
7. Olimqulov, Y., Xo'shboqova, M., & Hasanov, A. (2022). METHODOLOGICAL QUESTIONS OF THE NATURAL GEOGRAPHICAL REGION OF THE TERRITORY OF UZBEKISTAN. *Science and Innovation*, 1(6), 114-118.
8. Hasanov, A. (2023). NAZAR ESHONQUL IJODIDA KINOYANING BADIYUSLUBIY XUSUSIYATLARI. *Science and innovation*, 2(Special Issue 5), 209-211.
9. Ҳасанов, А. А. (2023). КИНОЯНИНГ ПРАГМАЛИНГВИСТИК ВА ЛИНГВОПОЭТИК ТАҲЛИЛИ. *Science and innovation*, 2(Special Issue 5), 299-302.
10. Barno, S., & Xasanov, A. (2023). PAREMIOLOGIK LINGVOKULTURTEMALARDA PAZANDACHILIK NOMLARI. *PEDAGOGS jurnali*, 31(4), 4-9.
11. Xasanov, A. A. (2023). STUDY OF LINGUISTIC UNITS REPRESENTING THE NATIONAL CONCEPTOSPHERE IN UZBEK LANGUAGE. *Gospodarka i Innowacje.*, 35, 479-484.
12. Xasanov, A. A. (2023). RESEARCH ON LINGUISTIC UNITS THAT IMPLEMENT THE NATIONAL CONCEPTOSPHERE IN UZBEK LINGUISTICS. *Gospodarka i Innowacje.*, 35, 465-469.
13. Hasanov, A. A. (2022). LITERARY-CRITICAL AND LINGUISTIC ANALYSIS OF A WORK OF ART. *INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH* ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429, 11(09), 317-319.
14. Akramov, S., & Hasanov, A. (2022). The Position Of The Determiner In Sentence Construction. *Journal of Positive School Psychology*, 6(11), 2768-2777.
15. Hasanov, A. (2023). STUDY OF SYNONYMS IN LINGUISTICS. *Open Access Repository*, 9(3), 207-212.